

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Александра Светлинова Арабаджиева на тема: „Социална онтология и свобода. /Критическата философия на историята на Корнелиус Касториадис/“

за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ за професионално направление 2.3. Философия /Нова философия – XIX век/.

Рецензент: доц.д-р Златко Николаев Стоянов

Една от отличителните черти на развитието на философските изследвания в България през последните десетилетия е въвеждането във философския разговор на нови имена, на нови автори, чието творчество по една или друга причина е малко познато у нас или пък доколкото е познато представяно крайно тенденциозно и едностранчиво, но което в по-малка или по-голяма степен е част от философския опит на съвременна Европа или най-малкото е допринесло за неговото формиране. В това философско „движение“ към духовна Европа напълно се вписва и предложеното изследване върху философско историческата концепция на френския философ от гръцки произход Корнелиус Касториадис на докторантката в катедрата по История на философията на ФФ на СУ „Св. Климент Охридски“ Александра Светлинова Арабаджиева. Като политически ангажимент, публицист и идеолог Касториадис е един от изявените представители на идеологията на некомунистическата левица в Европа в годините след Втората световна война. От историко философска и философско историческа гледна точка заслужават внимание развитите от него собствени философско исторически идеи, отразяващи атмосферата и някои меродавни тенденции във френската и бих казал на цялата западноевропейска философия във втората половина на миналия век. Всичко това прави Касториадис интересен обект на историко философско изследване. Тук ще добавя, че за нас българите не е без значение и гръцкия му произход и интереса, който има към него в съседна Гърция, защото Балканите са не само географско и политическо понятие, а нещо много повече.

Като рецензент се чувствам задължен изрично да отбележа, че при обявяването на настоящата защита са спазени всички процедурни изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България и Правилника за неговото приложение на СУ „Св. Климент Охридски“, за присъждане на исканата образователна и научна степен. Дисертантката Александра Арабаджиева е магистър по философия и е завършила редовна докторантура в Катедрата по история на философията, по чието предложение след обсъждане е приета дисертацията и открита процедура по защитата. От приложените към дисертацията справки се вижда, че тя по време на докторантурата, наред с научно-изследователската и проучвателна работа по своята тема, активно участва с доклади и реферати в редица национални и международни форуми, семинари и конференции/общо седем/, организирани от различни научни звена и институции, в които пред аудиторията се апробират постигнатите резултати на различните етапи на своето изследване. Отделни части от дисертацията под формата на статии /общо 11 на брой/ са приети за печат или подлежат на публикации в различни книжни и електронни издания и сборници на български и на английски език. Спазено е и изискването за аудиторна заетост. Авторефератът и справка за самооценка на приносите са изготвени в съответствие с изискванията.

Още в началото на рецензията смятам за нужно да отбележа, че дисертацията на Александра Арабаджиева е от тези дисертации, чиито прочит, въпреки не малкото трудности от езиково и понятийно естество, не е мъка, а удоволствие за рецензента. Това се дължи на интелектуалното и философско равнище, на което се води разговорът в текста, демонстриращ добро познаване на обсъжданите теми, способности за самостоятелен анализ и обобщения, добро владение на сложния понятиен апарат. Към това се прибавя още ясното и точно формулиране на проблемите, компетентното боравене с литературните източници и най-вече наличието на един, впечатляващ за млад автор философски и културно исторически хоризонт, в който се води обсъждането. В случая може би има значение и това, че дисертацията не затруднява рецензентът да открие изискваните научни достойнства в нея, необходими за получаване на исканата от дисертанта научна титла.

Първото от тях, което ще посоча, защото то е предпоставка за всички останали, е извършената впечатляваща по обем и резултати научно изследователска и проучвателна работа, върху жизнения път и творчеството на Касториадис, както и конкретните фактори от личен, обществен, културен и политически характер влияещи върху неговото политическо, духовно и интелектуално развитие както в гръцкия, така и във френския период от живота му. В своята философско изследователска дейност авторката е улеснена от солидното владение на английски и гръцки език, които и дават възможност пълноценно да работи с оригиналните произведения на автора и да следи всички публикации върху него, включително и излизащите във мрежата. За обема на извършената работа ще посоча само няколко красноречиви цифри: общия текст на дисертацията е 269 страници библиографската справка включва 307 заглавия от български, гръцки и английски източници цитатите и позоваванията в текста са общо 728. В резултат на научно изследователската работа и на уменията да навлиза дълбоко в същността на философията на Касториадис в мотивите на неговата мисъл и поведение дисертацията съдържа богата информация. От нея действително много може да се научи какво е казал Касториадис, защо го е казал както и какво другите казват за него. А също така за лявото движение в Гърция, преди по време и след Втората световна война, за френската левица през втората половина на XX век и полемиките и спорове в нея и най-вече за троцкиското направление в нея, към което принадлежи самият Касториадис. В резултат на тази добросъвестна и системно проведена научно изследователска работа, собствените анализи и заключение на авторката получават сериозна фактологическа аргументация и подкрепа.

На второ място, разбира се не по значение а по ред, ще посоча творческия и успешен подход на авторката при избора на темата и структурата на нейното разработване. Между възможните различни подходи към епистоларното наследство на Касториадис, като се акцентира върху едни или други страни на многостранното му творчество, тя избира такъв при който в центъра на дисертацията се поставят проблеми, които най-добре го представят като философски мислител със съвременно значение. Говоря за проявено творчество при формулирането на темата, защото и трите

понятия определящи темата „социална онтология“, „свобода“ и „критическа философия на историята“ не са пряко заимствани от самия Касториадис и пишещите за него, а са израз на един силен оценъчен момент на развиваните от него идеи за природата на личното и общественото битие и за характера на неговата философия на историята. И ако в първите два случая основанията на авторката изглеждат убедителни, то не е много ясно в какъв смисъл философията на историята на Касториадис е определена като „критическа“. Че не е Кантов това е очевидно и авторката ни го казва изрично, но тогава в какъв е? Едно пояснение няма да е излишно още повече, че определението „критическа“ е вече заето от философията на „Франкфуртската школа“, популярността на която точно в това време е в зенита си и видните нейни представители надълго и на широка обясняват в какъв смисъл тяхната философия е критична.

Наричам подхода на авторката успешен, защото той дава възможност за адекватно разработване на темата и постигане на по-широките цели, които тя си е поставила във встъплението – въвеждането на Касториадис в българския философски дискурс и преодоляване на предубеждение, че лявото значи комунистическо. В структурно отношение бих казал, че дисертационния труд спазва добрите стари традиции за такъв род изследвания. Основното съдържание е оформено в увод, три глави и заключение. При разработването му умело са използвани подходящи подходи методи и средства. В първа глава, която изпълнява ролята на едно по-широко встъпление към темата преобладават биографическия и социално историческия методи доколкото нейната задача е да разкрие идейното, политическото и философското развитие на Касториадис и влиянието на социално-историческия контекст върху него. Във втората и третата глава, които са същинската част на дисертацията и пряко разработват поставените в заглавието въпроси преобладава чисто теоретическия подход и се използва широка гама от методически средства и похвата. В нея влизат елементи на методите на логическия и лингвистическия анализ, на херманевтичния метод, на сравнителния метод, при нужда и на психоаналитичния метод. Тук искам да обърна внимание на още един момент от структурната организация на съдържанието, който на мен лично ми прави много добро впечатление и допринася за

качеството на изложението. Става дума за това, че всяка глава е разделена на единадесет подтеми или точки, както се изразява авторката. Защо точно единадесет незначая, може би е случайно, авторката знае, но по-важно е друго, че в случая е приложен елемент от друг метод – проблемния, който най-добре е разработен от Карл Попер в първия му фундаментален труд „Логика на изследването“, където той твърди, че с формулирането на проблема започва всяко научно изследване. Зная също, че за някои постмодерни философи, особено с френска „закваска“, Касториадис е от тях, думата „наука“ е лоша дума и я споменават главно за да я критикуват. Но този елемент не само улеснява читателя в проследяването на разгръщането на мисълта на автора, но и самата разработка печели от към последователност и дълбочина.

С оглед на целта на рецензията и като отчитам компетентността на уважаемото жури смятам за излишно едно по-подробно навлизане в хода и детайлите на рецензирания текст, като се спирам на всеки от поставените и обсъжданите в него въпроси. Вместо това ще избира другото да посоча онези основни приноси моменти в дисертацията, които най-вече определят моето отношение към нея. Приносния характер аз виждам в три неща.

Първо. В разширяването и обогатяването на българската представа на лявото, като политика, идеология, философия. По традиция наложена главно през тоталитарния период, чиито рецидиви и днес в голяма степен определят съзнанието на българския интелегент, лявото се свързва, да не кажа отъждествява с комунистическата партия. Наистина до забраната на политическите партии и техните печатни издания през 1934 г. у нас има анархисти, анархокомунисти, дори и някои партии определяни като „леви“ напр. леви земеделци, но те не са играли съществена роля, забравени са и затова и днес когато телевизията открие и покаже някои техен деец лежал в затворите и преди и след 9.IX.1944 г. на него се гледа като на чуждак. За това Александра Арабаджиева с очертаването на идейния и политическия профил на Касториадис като политически ангажиран публицист и литератор показва един истински левичар от нов тип, характерен за Европа по времето на II световна война и втората половина на изминалия век. Той не е комунист, въпреки че отделни комунисти са му владели като личности, особено в младите години. Напротив, както показва

авторката проследявайки неговото политическо развитие, никога не е хранил илюзии по отношение на партиите от комунистически тип и е бил убеден противник и критик на съветския модел общество на вътрешната и външната политика на сталинизма дори по времето на Втората световна война и последвалата гражданска война в Гърция, когато мнозина видни интелектуалци виждат в Сталин преди всичко победителя на фашизма. За него руския режим и най-ефективният, съществувал някога механизъм за експлоатация и потисничество на народните маси. Затова на неговата критика е отделил голямо внимание, правейки много интересни анализи и заключения.

У нас този тип критика на комунизма като идеология и практика е слабо известна и заслугата на дисертантката и нейната дисертация е, че тя отваря един прозорец към нея. Причината е, че тя идва от ляво т.е. от един терен, където носещите идеологически постулати: революция, народ, еманципация /свобода/ са общи, а както знаем още от Дарвин вътрешновидовата борба често взема по-остри форми от междувидовата. За Сталин няма по-голям враг от Троцки до физическото му ликвидиране. Случаят в днешна Турция с Ердоган и Гюлен в много отношения е аналогичен. Кастириадис дълго време е бил свързан с троцкизма, включително и организационно. Много от оценките му на Сталин и сталинския политически режим и политиката на Сталин са повлияни от Троцки. За разлика от Троцки, който по обясними причини свързва началото на израждането на революцията с утвърждаването във властта на Сталин и неговата фракция Кастириадис смята, че то започва още в 1917 година и завършва 1920 г. след смазването на кронщадския бунт, разгрома на т.н. „работническа опозиция“ в партията и „дискусията за профсъюзите“ когато казва той „играта вече е загубена“. Вярна е неговата теза, че и двете големи революции, френската в края на XVII век и руската в началото на XX век завършват с неуспех, и в двете народа остава изигран, защото в първата властта се взема от буржоазията, а след втората от Болшевиките и формираната нова бюрокрация, но ми е интересно, че въпреки верните констатации, когато повторението навежда на съществуване на някакво правило, да не кажа закономерност, „свещените крави“ или идеологически монолити на лявата идеология „революция“ и

„народ“ не се подлагат на критически анализ, те се запазват изцяло „в бяло“, а вината за провала се прехвърля другаде.

Второ. В обогатяване на българската литература за и против Маркс чрез включването в нея на теми и интерпретации характерни за дискусиите върху Маркс и марксизма в континенталната, преди всичко френската философия от втората половина на ХХ век. Тези спорове обикновено имат в центъра си оценката на марксовата философия на историята, считана от мнозина за силната страна на марксизма. Ще вмъкна в скоби, че и у нас, когато марксизма можеше да се обсъжда свободно положението горе-долу беше същото. Ще посоча само „историческия материализъм“ на Димитър Михалчев и марксизма на Желев. За разлика от мнозина неомарксисти или по-точно левичари като напр. Сартр, Алтюсер, Маркузе, Фром, Блох, Хоркхаймер, Хабермас и т.н., които ценят в една или друга степен Маркс като философ на историята Касториадис не само скъсва с марксовата теория на историческото развитие, но е един от нейните най-остри критици. В дисертацията тази критика е сравнително детайлно проследена и са анализирани аргументите ѝ в два плана. Първият е провала на Маркс като исторически „пророк“, предсказващ изчерпването на възможностите на капитализма още в края на ХІХ век, революционната роля на работническата класа като негов гробокопач и комунистическата революция и бъдещия свят. При този план се набляга върху развитието на реалната история след Маркс, която не може да бъде пренебрегната.

Вторият план е чисто теоретически. При него става дума за принципната погрешност на марксовата философия на историята, за недостатъци, които не могат да бъдат отстранени чрез реинтерпретацията на една или друга нейна част по пътя на ревизията или внасянето на нови моменти в нея, а изискват радикалното ѝ отхвърляне и скъсване с нея. Критиката на Касториадис на марксовата философия на история открива в нея симптомите на почти всички основни философски „болести“ на мисленето от гледна точка на „постмодерна“ – есенциализъм, органицизъм, детерминизъм, историцизъм, позитивизъм, рационализъм и т.н. За поне малко утешение на ценителите на Маркс ще прибавя само, че според него тези слабости са присъщи

не само на марксовата философия на историята, но и на цялата традиционна философия на историята, на науката на новото време /позитивистичния XIX/ на философските учители на Маркс и на първо място най-вече на Хегел.

Заслуга на Александра Арабаджиева е актуализацията на тази критика чрез подбора и интерпретацията на съответните текстове на Касториадис и съпоставяйки неговите тези с тезите на други негови съвременници, писали по засегнатите в тях въпроси Алтюсер, Джералд, Алан Коен, Попър, Лукач, Скот Мийкъл и др. този подход на авторката е правилен и той произтича от самата тема, където в центъра ѝ е Касториадис, но мисля че изложението на критиката би спечелило ако тя беше поставена в един много по-широк историко философски контекст, който да хвърли допълнителна светлина върху нейната предистория и философските влияния върху нея. От него ще се види, че XIX век съвсем не е толкова позитивистичен, колкото го представя Касториадис и компания. Позитивизмът като нагласа особено във философията на историята проповядваща изграждането на историческите науки по образеца, идеала на естествознанието е подложен на унищожителна критика от Вилхем Дилтай и Вилхелм Винделбанд и преодолян като философско историческа концепция още през същия век. Друг един исторически значим философ, пак Коен, но Херман Коен, главата на Марбургската школа в неокантианството в средата на същия XIX век, в своя известен предговор към „История на материализма“ на Фр. Ал. Ланге прави първата академична критика на марксизма и изтъква като основен негов недостатък материализма и детерминизма. Той развива тезата, че философска основа на социализма трябва да се търси в етиката на Кант, с което мотивира дълбоката промяна в началото на XX век в германската, а от там и в европейската социалдемократия, която тръгна по един път, различен от марксовия и който е източника на нейното присъствие в политическия живот на Европа, включително и днес. В този контекст бих препоръчал на авторката по-точно и по-коректно да оцени ролята на Попър, като един от източниците на тази критика. Наистина като „десен“ той е недолюбван от Касториадис и „левите“, но това не им пречи да черпят идеи от неговата критика на Маркс. Основните понятия историцизъм, есенциализъм,

детерминизъм, провиденциализъм и смисъла в който те се употребяват по отношение на Маркс са негово дело и той ги разработва още при престоя си по време на II световна война в Нова Зеландия /1945 г. излиза „Нищетата на историцизма“/. Начинът по който е интерпретиран Попер в началното на втората глава и по-специално във втората подточка “Акциденциализъм, Карл Попър и есенциализма“ е доста неясен и неточен. Той е представен едва ли не като продължител на Алтюсер, като се казва, че неговия дискурс бива подобаващо продължен и задълбочен от Карл Попър, а неговия „свръхдетерминизъм“ бил „именуван“ от Попър „методологически есенциализъм“ /стр. 101/. Говори се за Попер като за „изобретател на фалсификацията“ за отрицателното му отношение към научния/?/ платонизъм /стр. 103/. Пренебрегнато е, че за Попър Платон е големият грешник, истинският основоположник на есенциализма, тоталитаризма и утопизма, а Аристотел е само не винаги коректния му интерпретатор. Все неща, които са най-малко непрецизни.

Трето. В позитивното представяне на основните моменти на философско историческа концепция на Касториадис и тяхната интерпретация в смисловия хоризонт зададен от самия Касториадис. В това отношение анторката успешно се е справила с големите трудности, произтичащи от своеобразната мисловна практика на Касториазид, отхвърляща традиционните философски методи. Преодолявайки тези трудности тя показва, че въпреки своя антисистемен патос, философията на историята на Касториадис предлага една своеобразна схематика, а проблематизирането на разума във философията не може да стане по друг начин освен във формите на самия разум. Това дава основание да се твърди, че въпреки протестите на самия Касториадис, той се изявява като социален онтолог и дава възможност да се интерпретира неговата философия на историята като предлагаща своеобразна форма на социална онтология.

За да се разбере по-добре социалната онтология на Касториадис винаги трябва да се има пред вид, че тя е политически мотивирана. Това е констатация, а не осъждане. „В крайна сметка всичко е политика“ твърди неговия съратник Делъоз. В случая стремежът на Касториадис е да сложи под своето политическо кредо, където основни идеологически постулати са

революцията и свободата, един философски фундамент, който да обясни онтологическите предпоставки на тяхната възможност. Такъв фундамент, според него, може да бъде само философия, която се ръководи от идеята за историята като изначално сътворена от човека, а не предварително зададена или детерминирана от вън и за която полагането на обществото е негово собствено дело. От тази гледна точка в дисертацията се представени и съответно тълкувани и интерпретирани основните иновативни философски идеи на Касториадис, изграждащи елементите на неговата социална отнология – концепцията му за времето, за автономията и борбата с хетерономията /отчуждението/, за въображението и социалните институции, за символната реалност и ролята на езика, за субекта като монада и несъзнаваното, за първичния физичен слой, идентифициращия социален автомат, магмата и др., като навсякъде ударението се поставя в онова, което е специфичното, оригиналното у Касториадис. Като пример ще посоча изложението на концепцията на Касториадис за времето. В него се акцентира върху онези моменти в нея, които се отличават от традиционните концепции за времето. Касториадис не се интересува от времето с оглед на неговия произход, субективна или обективна реалност, физическа или психическа природа, а времето като перспектива за разгръщане на историята, като измерение, в което се появяват Аза и Другия, автономията и хетерономията, като поле за изява на въображението, на появата на нови образи и непротяжни биващи, на социалните институции и конкретно историческо изобщо. Казаното на кратко като условие на човешката дейност и творческа активност.

Смятам, че с оглед на целта и задачата на рецензията не е нито възможно нито необходимо да се спирам върху всички елементи на позитивното изложение на философско историческата концепция на Касториадис в дисертацията. Затова ще се задоволя с една по-обща оценка, но тя е важната. Предложеният текст дава една адекватна представа за философията на Касториадис като цяло и за богатството на нейното съдържание, за разработваните проблеми и спецификата на предлаганите решения. Дали Касториадис е един от най-значимите съвременни философи, както го оценява Александра Арабаджиева, това е спорен въпрос.

Но по-сигурно е другото, че Касториадис заявява себе си като конструктивен философ непосредствено участващ във формирането на постмодерната философия, а от там и на постмодерното мислене като една от характеристиките на нашата културна съвременност с отражение върху всички сфери на духовния и обществено политическия живот. И от тук отново възниква съдбоносния въпрос дали това е началото на нова епоха в развитието на европейската, хайде да кажем гръко европейската цивилизация или е симптом на дълбока криза, в която е изпаднала. Силата на дисертантката, която е източник на нейния успех е, че тя дълбоко се е потопила във философския текст на Касториадис, следва от вътре неговия ход на мислене, на формулиране, поставяне и решаване на философските въпроси, като само от време навреме отправя съвсем отделни критични бележки. Един външен прочит би стигнал до други изводи и заключения. Но този въпрос явно опира до позиции и едва ли е уместно тук и сега рецензентът да доказва превъзходството на своята философска ориентация пред тази на дисертантката. И все пак не мога да издържа на изкушението да я попитам не смята ли тя, че релативизма, антирационализма на Касториадис обезсмислят етоса на философията заложен от Сократ да направи света от разума понятен или той с право е наричан „досадникът от Атина“?

Така или иначе за мен остават несъмнени заслугите на Александра Арабаджиева за изследването и представянето на философията на Касториадис. Затова предлагам на членовете на уважаемото Научно жури да ѝ присъдят образователната и научна степен „доктор“ по философия.

София
Септември 2016 г.

Подпис:
(доц. д-р Златко Стоянов)